

Мокряк М. О.,

*аспірант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРЕВЕНТИВНА ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ТЕОРЕТИЧНА КОНСТРУКЦІЯ ТА ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Анотація. У статті визначається превентивна функціональність засобів масової інформації як здатність неспеціалізованих суб'єктів запобігати вчиненню злочинів, нейтралізовувати причини та умови злочинності, усувати завдану ними шкоду. Пропонується виокремлювати такі форми превентивної функціональності, як стимулювання правослужняної поведінки осіб, спонукання до соціального контролю, усунення віктимологічних станів, «гальмування» механізму злочинної поведінки, взаємодія з правоохоронними та судовими органами, іншими інституціями, які виконують кримінологічні функції.

Ключові слова: кримінологія, засоби масової інформації, превенція, соціальний контроль.

Постановка проблеми. Поряд із криміногенним, діяльність засобів масової інформації (далі – ЗМІ) має антикриміногенний ефект, що дозволяє розглядати превентивну функціональність ЗМІ як теоретичну конструкцію та практичну активність. Оскільки ЗМІ є потужним соціальним інститутом продукування, використання та ретрансляції інформації, то вони, здійснюючи превентивну діяльність, повинні дотримуватися приписів загальнодержавних нормативно-правових актів, що регулюють інформаційні відносини або встановлюють заборони узгоджувати таку діяльність із виконанням завдань підтримання інформаційної безпеки контролюючими органами тощо. Незважаючи на часткову відокремленість від держави за рахунок комерційних та громадських їх форм, ЗМІ не можуть перебувати поза реальністю правової ситуації та векторів державної політики.

Аналіз попередніх досліджень. Діяльність засобів масової інформації традиційно є атрактором наукових пошуків. Вона вже мала окремі кримінологічні оцінки українських учених у межах теоретичних та прикладних кримінологічних досліджень злочинності та її видів, детермінації злочинності, генезису злочинної поведінки та проблем протидії. Широко відомими та визнаними є наукові доробки В.В. Голіни, В.М. Дрьоміна, А.П. Закалока, А.Ф. Зелінського, О.М. Костенка, О.Г. Кулика, О.М. Литвинова, О.М. Литвака, С.І. Нежурбіди, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, В.О. Тулякова, В.І. Шакуна, Н. С. Юзікової та інших.

Мета статті – проаналізувати функціональні можливості засобів масової інформації щодо антикриміногенного впливу на суспільство та досягнення результату стримування злочинності.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на численні загальнотеоретичні, кримінально-правові, кримінологічні та інші дослідження превенції та превентивної діяльності [1], превентивну функціональність ЗМІ варто визначити як здатність засобів масової інформації запобігати вчиненню злочинів, нейтралізовувати причини та умови злочинності, усувати завдану ними шкоду.

У кримінологічній науці склалися певні доктринальні положення щодо оцінки ролі ЗМІ в механізмі запобігання злочин-

ності, аналіз яких необхідно брати до уваги під час оцінювання сучасної превентивної функціональності ЗМІ.

У дисертаційному дослідженні О.С. Осипової інтерес становлять виокремлені авторкою рівні попереджувального впливу ЗМІ. Перший рівень – це загально-соціальний вплив ЗМІ на попередження злочинності. Ідеться про широке поле проблематики з питань, що стосуються загальнотеоретичних матеріалів, а також конкретних випадків. В основному така інформація має бути націлена на виявлення причин й умов злочинності. Авторами таких матеріалів можуть бути фахівці найрізноманітніших галузей знань, що досліджують проблеми попередження злочинності в політичній, економічній, правовій, медичній, соціальній та інших сферах. Загально-соціальний вплив засобів масової інформації полягає у формуванні правової культури суспільства в цілому, що дозволяє усувати або пригнічувати вплив негативних сторін дійсності, які сприяють антигромадським, протиправним учинкам громадян [2, с. 118–119].

Другий рівень – це спеціально-кримінологічний вплив засобів масової інформації на попередження конкретних злочинів, який здійснюється як фахівцями правоохоронних органів, так і працівниками ЗМІ та спеціалізуються на висвітленні матеріалів про злочини. Діапазон проблематики, так само як і на загально-соціальному рівні, досить широкий: від відомостей про факти розслідування конкретної кримінальної справи до аналізу злочинних проявів. На відміну від першого рівня попереджувальної діяльності засобів масової інформації, спеціально-кримінологічний вплив є більш індивідуалізованим як за об'єктом, так і за суб'єктом. Спеціально-кримінологічний вплив засобів масової інформації полягає в реалізації завдання впливу на антигромадську поведінку, погляди, інтереси, прагнення й нахили індивіда, в нейтралізації шкідливого впливу оточення [2, с. 118–119].

Деяким дослідникам (В.Н. Бурлакову, Г.Н. Горшенкову, С.В. Максіню, Д.А. Шестакову) видається перспективним розроблення концепції, а потім на її основі – програми попереджувального впливу на злочинність у сфері масової інформації. Зокрема, необхідно диференційовано ставитися до засобів масової інформації, через які реалізуються інтереси, потреби державних та недержавних суб'єктів соціального управління, спілкування. Під час розроблення цієї концепції доцільно розробити систему протидії та стримувань, наприклад, комплекс правових, матеріально-фінансових, організаційно-технічних та інших заходів стосовно захисту неповнолітніх від масової інформації, яка негативно впливає на їхній розвиток [3, с. 260–261].

На наше переконання, антикриміногенний потенціал та превентивна функціональність ЗМІ проявляється в усвідомленому прагненні (незалежно від форми власності) сприяти досягненню цілей кримінологічної безпеки, за якого сенсаційність, рейтинговість та комерційний інтерес перестають домінувати,

а визначальною мотивацією стає запобігання та нейтралізація фактів злочинності, усунення шкоди, завданої злочинами.

З огляду на наведену інформацію, пропонуємо виокремлювати такі форми превентивної функціональності ЗМІ: стимулювання правослужняної поведінки осіб незалежно від їхніх соціальних статусів та ролей, попередньої правової обізнаності тощо (передбачає переважно пасивні форми поведінки, пов'язані з утриманням девіантної активності та практикою конформної поведінки в межах чинних правових норм); спонування до соціального контролю (передбачає переважно активні дії, пов'язані з участю осіб у запобіганні злочинності); усунення віктимологічних станів; «гальмування» механізму злочинної поведінки (передбачає припинення або відмову від вчинення злочину на етапах виникнення мотивації злочинної поведінки, прийняття рішення про вчинення злочину або його підготовку); взаємодія з правоохоронними та судовими органами, іншими інституціями, які виконують кримінологічні функції (зокрема в межах журналістських розслідувань, пов'язаних із виявленням злочину або отриманням інформації про злочини від громадян).

Варто додати, що вказані форми стосуються як превентивного впливу на криміналізацію суспільства або особи, так і на віктимізацію.

Засобами виконання перших чотирьох функцій є інформування населення з кримінологічно-значущих питань, правова освіта та правове виховання, формування правосвідомості тощо.

Наші пропозиції корелюють із попередніми дослідженнями ЗМІ, які доводять безпосередній вплив останніх на громадську свідомість, прийняття певного поведінкового рішення та власне поведінку. За допомогою розроблених моделей переконуючої комунікації та преференції, можна пояснити й виділені нами форми превентивної функціональності ЗМІ.

Модель переконуючої комунікації подає вплив ЗМІ як набір певних стимулів, якими можуть виступати характеристики комунікатора, ситуації впливу й самого повідомлення. Також вона дає такі характеристики аудиторії в ситуації комунікативного впливу: переконливість, установки, внутрішні процеси уваги, розуміння й прийняття. Модель комунікації переконувача розкриває структурні елементи, що вступають у процес комунікації й здійснюють вплив на аудиторію [4, с. 11].

Така модель впливу може бути використана ЗМІ з превентивною метою створення позитивних стереотипів діяльності органів кримінальної юстиції, інформування стосовно заходів безпеки для потенційних жертв злочинів, спонування до співпраці з місцевою поліцією тощо.

У моделях, що будуються на переконаннях, реципієнти поводять себе як раціональні агенти, котрі сприймають інформацію як достовірну та актуальну для прийняття рішень, а також таку, що містить дані щодо очікуваних витрат або вигод від альтернативних рішень [5].

Так, досить показовою стосовно цього є ситуація з підвищеннями показників довіри українського населення до патрульної поліції, яка з'явилась як найперший відчутний результат реформи поліції, що супроводжувалась активним висвітленням у загальнодержавних та місцевих ЗМІ процесів добру нових кадрів, їхнім навчанням, зміною методів роботи, швидкості та ефективності реагування на виклики тощо. За допомогою вдалої, на наш погляд, інформаційної політики та супроводу ЗМІ збільшилась кількість повідомлень громадян до поліції про злочини та правопорушення, що деякими противниками реформи безпідставно інтерпретується як збільшення рівня злочинності.

Як свідчать дані соціологічних опитувань, Національна поліція посідає третє місце за рівнем довіри громадян після Збройних Сил і Національної гвардії (за результатами дослідження, проведеного Центром Разумкова, понад 40% громадян довіряють поліції. Для порівняння: міліції довіряли менше 5%) [6]. За інформацією представників поліції, опублікованої в окремих ЗМІ, кількість звернень на лінію 102 з появою патрульної поліції зросла від 50% до 200% в різних регіонах [7].

Модель преференції базується на поняттях психології й припускає, що неінформативний зміст також може вплинути на поведінку, навіть якщо агенти не цілком раціональні [5].

Спектр методів впливу, які застосовують засоби масової інформації, містить велику кількість імперативу й сугестії. Імперативний вплив зводиться до підкріплення й посилення елементів соціально-психологічної структури об'єкта впливу – індивідуальної системи установок і моделей поведінки. Тут комунікатором активно використовуються переконання, що здійснюються за допомогою логіки, мотивації, послідовності доказів, використання фактів і прикладів, досвіду й знань суб'єкта, раціональної аргументації. Зі свого боку переконання розділяється на два способи: пряме й непряме. Сугестивний (прихований) вплив передбачає можливість зміни структури психологічної організації об'єкта впливу, характеристик його психологічного простору за допомогою засобів маніпулювання психікою людини (прихованого впливу): технік психологічного програмування, прийомів підсвідомого стимулювання – субсенсорного й маргінального впливів. Тут основним способом впливу є навіювання [4, с. 12].

У межах моделі преференції та методу сугестії ЗМІ може використовувати неінформативний кримінологічний контент, що не містить прямих закликів до конформістської правослужняної поведінки, проте здатний впливати навіть на нерационального актора з погляду стримування протиправної поведінки. Зокрема, інформування через ЗМІ про застосування реального покарання до осіб, які вчинили злочини, не лише стримує соціальну напруженість та задовольняє попит на соціальну справедливість, але й навіює переконання в невідворотності кримінального покарання. Як відомо, покарання виконує функції як спеціальної, так і загальної превенції. Ефект загальної превенції можна досягнути лише за умови доведення інформації про результативність діяльності органів правосуддя до відома громадян.

«Рішення судів, а також дії міліції та адміністрації виправних установ доносять знання про кримінальне право до населення, підкреслюючи той факт, що кримінальні закони – аж ніяк не пусті погрози і даючи детальну інформацію про те, якого покарання слід очікувати за вчинення тих чи інших діянь. Ефект загального попередження забезпечується таким способом, що утримує громадян від соціально небажаних дій, які вони іншим разом могли б учинити» [8, с. 34].

Виділена нами форма превентивної функціональності ЗМІ як спонування до соціального контролю також може містити прямі заклики, які уособлюються інформуванням у ЗМІ можливості співпраці громадськості (окремих громадян або об'єднань) у межах перспективних або оперативних проєктів чи подій – повідомлення громадянами про розшукуваних осіб, яких підозрюють у вчиненні злочинів, викриття корупційних вчинків, розшукування свідків або потерпілих, спільне навчання нормам безпечної поведінки тощо.

Превентивна функціональність ЗМІ визнана міжнародною спільнотою, зокрема в контексті необхідності інформаційної протидії організованій злочинності та тероризму.

У Резолюції 11/110 «Терористична злочинна діяльність» від 7 вересня 1990 року 8-го Конгресу ООН щодо попередження злочинності та поводження з правопорушниками державам пропонується розглянути питання стосовно вироблення принципів для засобів масової інформації з метою недопущення створення сенсацій та виправдання терористичного насильства, поширення стратегічної інформації про потенційні цілі й поширення тактичної інформації в той період, коли продовжуються терористичні акти. Оскільки це може ставити під загрозу життя цивільного населення й співробітників правоохоронних органів чи зашкодити прийняттю ефективних правоохоронних рішень із метою запобігання таких актів чи боротьби з ними, арешту правопорушників [9].

Саме ЗМІ вважають одним із найефективніших механізмів, що сприяють профілактиці не лише девіантної поведінки, а й терористичних установок, потенційно можливих у кожному, навіть соціально й психологічно благополучному суспільстві. У процесі протидії тероризму важливими є не лише питання, пов'язані з вивченням власне психологічних наслідків, але й робота, спрямована на виявлення оптимальних форм трансляції інформації про терористичний акт через ЗМІ з метою редукції негативних наслідків злочину [10, с. 3].

Висновки. Превентивна функціональність засобів масової інформації є дієвою формою контрпропаганди, здатної стримувати криміногенний вплив ЗМІ як на рівні криміналізації особистості, так і при відтворенні злочинності в цілому.

Література:

1. Аванесов Г. А. Криминология. Москва, 1984. 500 с.; Амельченко Ю.А. Превенция в системе функций права. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Т. 21 (60). № 1. 2008. С. 247–255; Голина В.В. Понятие, структура, объект, методы и ресурсное обеспечение специально-криминологического предупреждения преступности. Право Украины. 2012. № 9–10. С. 118–134; Зелинский А. Ф. Криминология: науч. пособие Харьков: Рубикон, 2000. 240 с.; Сафронов С.О. Понятия превенции злочинів та її співвідношення з однорідними поняттями. URL: <http://library.ua/m/articles/view/Поняття-превенції-злочинів-та-їх>.
2. Осипова Е.С. Средства массовой информации в системе предупреждения преступности: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. [Место защиты: Московский университет МВД России]. Москва, 2014. 184 с.
3. Бурлаков В.Н., Горшенков Г.Н., Максина С.В., Шестаков Д.А. Средства массовой информации и преступность (криминология СМИ). Известия высших учебных заведений. Правоведение. 2000. № 5. С. 259–267.
4. Турчинова М.А. Социально-психологические стереотипы восприятия информации при воздействии телевизионных СМИ на аудиторию (на примере телевизионной рекламы): автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.05. Москва, 2007. 22 с.
5. Пропаганда, спрямована на розпалювання національної та міжнародної ворожнечі: проблеми визначення та протидії : аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1756/>
6. Звіт про діяльність Національної поліції України за 2016 рік. URL: <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/2139890>
7. Кількість звернень на лінію 102 зросла на Львівщині майже вдвічі URL: <http://daily.lviv.com/news/sytuatsiyi-i-pryhody/kilkist-zvernenn-na-liniyu-102-zroslo-na-lvivshchyni-maizhevdivichi-22812>. Кількість звернень до поліції різко зросла / Аваков. URL: http://protokol.com.ua/ua/kilkist_zvernenn_do_politsii_rizko_zroslo_avakov/ Збільшення кількості звернень громадян до поліції є свідченням зростання довіри / Олександр Фацевич URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/248317184>
8. Анденес И. Наказание и предупреждение пре ступлений: пер. с англ. Москва, 1979. 363 с.
9. Резолюция о террористической преступной деятельности, принятая восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (Гавана, 27 августа – 7 сентября 1990 года). Доклад восьмого конгресса Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. Гавана, Куба, 27 августа – 7 сентября 1990 года. С. 198–205.
10. Мкртычян А.А. Влияние средств массовой информации на психологические последствия терроризма : автореф. дис. ... канд. псих. Наук; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Москва, 2012. 37 с.

Мокряк М. О. Превентивная функциональность средств массовой информации как теоретическая конструкция и практическая деятельность

Аннотация. В статье определяется превентивная функциональность средств массовой информации как способность средств массовой информации как неспециализированных субъектов предотвращать совершение преступлений, нейтрализовать причины и условия преступности, устранять нанесенный ими вред. Предлагается выделять такие формы превентивной функциональности средств массовой информации: стимулирование правопослушного поведения лиц; побуждение к социальному контролю; устранение виктимологических состояний; «торможении» механизма преступного поведения; взаимодействие с правоохранительными и судебными органами, другими институтами, которые выполняют криминологические функции.

Ключевые слова: криминология, средства массовой информации, превенция, социальный контроль.

Mokriak M. Preventive functionality of the media as a theoretical construct and practical activity

Summary. The article defines the preventive functionality of the media as the ability of mass media as non-specialized actor to prevent the commission of crime, to neutralize the causes and conditions of crime, and to eliminate the damage they inflict. It is proposed to distinguish between forms of preventive functionality of the media: stimulation of obedient behavior of individuals; incentive for social control; elimination of victimological conditions; «inhibition» of the mechanism of criminal behavior; interaction with law enforcement and judicial bodies, other institutions that perform criminological functions.

Key words: criminology, mass media, prevention, social control.